

Spis treści

Wstęp.....	11
------------	----

I. Wymowa

1. Natura polskiej wymowy.....	15
1.1. Zbiór polskich głosek.....	16
1.2. Relacje między głoską a fonemem.....	17
1.3. Relacje między głoską a literą.....	18
1.3.1. Litery samogłoskowe.....	20
1.3.2. Litery spółgłoskowe.....	20
1.3.3. Współczesne polskie półsamogłoski.....	20
1.3.4. Wymowa literowa.....	20
1.4. Zróżnicowanie normy fonetycznej.....	21
1.4.1. Style wymowy.....	21
1.4.2. Poziomy normy fonetycznej.....	22
1.4.3. Istota wymowy regionalnej.....	23
1.4.3.1. Najważniejsze dialektyzmy fonetyczne.....	23
1.4.3.2. Najważniejsze regionalizmy fonetyczne.....	24
1.4.3.2.1. Fonetyka udźwięczniająca.....	24
1.4.3.2.2. Fonetyka ubezdźwięczniająca.....	25
1.5. Tendencje rozwojowe polskiej fonetyki.....	25
2. Akcent wyrazowy.....	26
2.1. Charakterystyka normatywna współczesnego polskiego akcentu wyrazowego.....	26
2.2. Kierunki zmian w akcentowaniu wyrazów.....	26
2.3. Norma akcentowa a odstępstwa od paroksytonezy.....	29
2.3.1. Formy fleksyjne rzeczowników pochodzenia obcego zakończonych na ~ika/~yka w mianowniku liczby pojedynczej.....	29
2.3.2. Formy pierwszej i drugiej osoby liczby mnogiej czasowników w czasie przeszłym.....	30
2.3.3. Formy trybu przypuszczającego.....	30
2.3.4. Historyczne zrosty liczebnikowe.....	31
2.3.5. Inne rzeczowniki pochodzenia obcego.....	31
2.3.6. Akcentowanie proparoksytoniczne rzeczowników rodzimych.....	33
2.4. Proklityki.....	34
2.5. Enklityki.....	35
2.6. Akcent oksytoniczny.....	35
2.7. Błędy w akcentowaniu wyrazów.....	36

3. Problem (samo)głosek nosowych	36
3.1. Wymowa głosek zapisywanych literą <i>ę</i> na końcu wyrazu	38
3.2. Wymowa głosek zapisywanych literą <i>q</i> na końcu wyrazu	38
3.3. Wymowa głosek zapisywanych literą <i>ę</i> przed literami spółgłoskowymi.	39
3.3.1. Głoski zapisywane literą <i>ę</i> przed literami odpowiadającymi spółgłoskom szczelinowym	39
3.3.2. Głoski zapisywane literą <i>ę</i> przed literami odpowiadającymi spółgłoskom płynnym	40
3.3.3. Głoski zapisywane literą <i>ę</i> przed literami odpowiadającymi innym spółgłoskom	40
3.4. Wymowa głosek zapisywanych literą <i>q</i> przed literami spółgłoskowymi.	41
3.4.1. Głoski zapisywane literą <i>q</i> przed literami odpowiadającymi spółgłoskom szczelinowym	42
3.4.2. Głoski zapisywane literą <i>q</i> przed literami odpowiadającymi spółgłoskom płynnym	42
3.4.3. Głoski zapisywane literą <i>q</i> przed literami odpowiadającymi innym spółgłoskom	43
3.5. Wymowa głosek zapisywanych literami <i>am, an, em, en, om, on</i> itp. . .	43
3.6. Wymowa głosek zapisywanych literami <i>nk</i> lub <i>ng</i>	44
3.7. Wymowa głosek zapisywanych literą <i>ń</i>	44
3.7.1. Wartość fonetyczna litery <i>ń</i> na końcu wyrazów	44
3.7.2. Wartość fonetyczna litery <i>ń</i> przed literami odpowiadającymi spółgłoskom szczelinowym	45
3.7.3. Wartość fonetyczna litery <i>ń</i> przed literami odpowiadającymi spółgłoskom nieszczelinowym	45
4. Wymowa głosek zapisywanych połączeniem litery samogłoskowej z literą <i>u</i>	45
4.1. Połączenie liter <i>au</i> w wyrazach rodzimych.	46
4.2. Połączenie liter <i>au</i> w wyrazach obcych	46
4.3. Połączenie liter <i>eu</i> w wyrazach rodzimych.	46
4.4. Połączenie liter <i>eu</i> w wyrazach obcych	47
5. Wymowa głosek zapisywanych połączeniem litery samogłoskowej z literą samogłoskową inną niż <i>u</i>	47
6. Wymowa głosek zapisywanych połączeniami liter <i>bi, fi, mi, pi</i> oraz <i>wi</i>	47
6.1. Połączenia liter typu <i>bi</i> przed literą samogłoskową	47
6.2. Połączenia liter typu <i>bi</i> przed literą spółgłoskową	48
7. Wymowa głosek zapisywanych literami <i>gie, kie</i> oraz <i>ge, ke</i>	48
8. Wymowa głoski zapisywanej literą <i>ł</i>	49
9. Wymowa głosek zapisywanych literami <i>li</i>	49
10. Ubezdźwiecznienie na końcu wyrazu	50
11. Upodobnienia fonetyczne	51
11.1. Upodobnienia pod względem dźwięczności.	51
11.2. Upodobnienia pod względem miękkości	52
11.3. Upodobnienia pod względem miejsca artykulacji	52
11.4. Upodobnienia pod względem stopnia zbliżenia narządów mowy . . .	53
11.5. Uproszczenia grup spółgłoskowych.	53
12. Wymowa głosek zapisywanych literą <i>h</i> oraz dwuznakami <i>ch</i> . . .	55
13. Wymowa głosek zapisywanych połączeniami liter typu <i>ai, ei, oi</i> .	55

14. Wymowa głosek zapisywanych połączeniami liter <i>ii</i> lub <i>ji</i>	56
15. Wymowa głoski zapisywanej literą <i>i</i> na początku wyrazu	57
16. Wymowa głosek zapisywanych połączeniem liter <i>aj</i>	57
17. Podsumowanie	57

II. Ortografia

1. Natura polskiej ortografii	59
1.1. Zasada konwencjonalna	61
1.2. Zasada historyczna	62
1.3. Zasada morfologiczna	63
1.4. Zasada fonetyczna	64
2. Użycie wielkiej albo małej litery	65
2.1. Użycie wielkiej litery ze względów składniowych	65
2.2. Użycie wielkiej litery ze względów uczuciowych	66
2.3. Użycie wielkiej litery ze względów graficznych	66
2.4. Użycie wielkiej litery ze względów semantycznych	67
2.4.1. Pisownia nazw osobowych i ich odpowiedników	67
2.4.2. Pisownia nazw geograficznych i administracyjnych	70
2.4.3. Pisownia tytułów utworów	72
2.4.4. Pisownia nazw obiektów miejskich	74
2.4.5. Pisownia nazw instytucji, urzędów oraz organizacji	75
2.4.6. Pisownia nazw firm i marek a pisownia nazw produktów przemysłowych	77
2.4.7. Pisownia innych podgrup nazw własnych	77
2.4.8. Pisownia przymiotników	81
2.5. Użycie małej litery	81
2.5.1. Pisownia nazw przedziałów czasowych	82
2.5.2. Pisownia nazw wydarzeń historycznych	82
2.5.3. Pisownia rzeczowników utworzonych od nazw osobowych	83
2.5.4. Pisownia podgrup rzeczowników osobowych	83
2.5.5. Pisownia podgrup nazw gatunkowych	84
2.5.6. Pisownia innych podgrup rzeczownikowych	85
2.5.7. Pisownia podgrup przymiotnikowych	87
2.6. Fakultatywne użycie wielkiej litery	87
3. Pisownia łączna lub rozdzielna	89
3.1. Pisownia łączna	92
3.1.2. Pisownia łączna cząstki <i>nie-</i>	92
3.1.2.1. Cząstka <i>nie-</i> w połączeniach z rzeczownikami	93
3.1.2.2. Cząstka <i>nie-</i> w połączeniach z przymiotnikami w stopniu równym	94
3.1.2.3. Cząstka <i>nie-</i> w połączeniach z przysłówkami odprzymiotnikowymi w stopniu równym	94
3.1.2.4. Cząstka <i>nie-</i> w połączeniach z imiesłowami odmiennymi (przymiotnikowymi)	94
3.1.3. Pisownia łączna cząstki <i>-by</i>	96
3.1.3.1. Cząstka <i>-by</i> w połączeniach z formami czasownika	97
3.1.3.2. Cząstka <i>-by</i> w połączeniach z partykułami	97
3.1.3.3. Cząstka <i>-by</i> w połączeniach ze spójnikami	98
3.1.4. Pisownia łączna cząstek <i>-że (-ź)</i> oraz <i>-li</i>	98
3.1.5. Pisownia zrostów a pisownia zestawień	99
3.1.6. Pisownia wyrażen przyimkowych	99

3.1.7. Pisownia przymków złożonych	100
3.1.8. Pisownia wyrażen zaimkowych	100
3.1.9. Użycie łącznika w zestawieniach i złożeniach	100
3.2. Pisownia rozdzielna	105
3.2.1. Pisownia rozdzielna cząstki <i>nie</i>	105
3.2.1.1. Cząstka <i>nie</i> w połączeniach z formami czasownika	105
3.2.1.2. Cząstka <i>nie</i> w połączeniach z zaimkami	106
3.2.1.3. Cząstka <i>nie</i> w połączeniach z przysłówkami nieodprzymiotnikowymi	106
3.2.1.4. Cząstka <i>nie</i> w połączeniach z przymiotnikami i przysłówkami w stopniu wyższym i najwyższym	107
3.2.1.5. Cząstka <i>nie</i> w połączeniach z innymi częściami mowy	107
3.2.1.6. Cząstka <i>nie</i> w konstrukcjach wyrażających przeciwstawienie	107
3.2.2. Pisownia rozdzielna cząstki <i>by</i> (<i>bym, byś, byśmy</i> itp.)	107
3.2.2.1. Cząstka <i>by</i> w połączeniach z nieosobowymi formami czasownika	108
3.2.2.2. Cząstka <i>by</i> w połączeniach z zaimkami	108
4. Pisownia litery <i>h</i> a pisownia dwuznaku <i>ch</i>	109
5. Pisownia litery <i>ż</i> a pisownia dwuznaku <i>rz</i>	110
6. Pisownia litery <i>ó</i> a pisownia litery <i>u</i>	113
7. Zapisywanie głosek nosowych	113
7.1. Pisownia litery <i>q</i>	114
7.2. Pisownia litery <i>ę</i>	115
7.3. Pisownia połączeń liter <i>om, on</i> oraz <i>em, en</i>	116
8. Zapisywanie głosek miękkich	116
8.1. Wielofunkcyjność litery <i>i</i>	117
8.2. Pisownia litery <i>i</i> a pisownia litery <i>j</i> na początku wyrazu	118
8.3. Pisownia liter <i>i</i> oraz <i>j</i> po literach samogłoskowych	118
8.4. Pisownia liter <i>i</i> oraz <i>j</i> po literach spółgłoskowych	118
8.5. Pisownia form fleksyjnych rzeczowników zakończonych na <i>~ia</i> albo <i>~ja</i>	119
8.6. Oddawanie w zapisie upodobnień głosek pod względem miękkości	120
8.7. Pisownia połączeń <i>ge, ke</i> oraz <i>gie, kie</i>	121
8.8. Pisownia połączeń literowych <i>gę</i> oraz <i>kę</i>	121
8.9. Pisownia połączeń <i>hy, hi</i> oraz <i>chy, chi</i>	121
9. Pisownia wybranych grup spółgłoskowych i samogłoskowych	122
9.1. Pisownia połączeń liter <i>nz</i> oraz <i>ns</i>	122
9.2. Pisownia połączeń liter <i>gz</i> oraz <i>ks</i>	122
9.3. Pisownia litery <i>x</i>	123
9.4. Pisownia form fleksyjnych rzeczowników zakończonych na <i>-eja</i>	124
9.5. Pisownia form fleksyjnych rzeczowników zakończonych na <i>-ea</i>	124
9.6. Pisownia form fleksyjnych rzeczowników zakończonych na <i>-ua</i>	125
10. Pisownia wybranych przedrostków oraz przyrostków i zakończeń	126
10.1. Pisownia przedrostków <i>z-, s-, ś-</i>	126
10.2. Pisownia przedrostków <i>wz-, wez-, ws-, wes-, wsz-, wś-</i>	127
10.3. Pisownia innych przedrostków zakończonych na spółgłoskę	127
10.4. Pisownia przyrostka <i>-ba</i>	127
10.5. Pisownia zakończenia <i>~ca</i>	128
10.6. Pisownia zakończenia <i>~ski</i>	128
10.7. Pisownia zakończeń <i>~cki</i> oraz <i>~dzki</i>	130
10.8. Pisownia zakończenia <i>~czyna</i>	131
10.9. Pisownia zakończenia <i>~two</i>	133

11. Pisownia zakończeń niektórych form czasownika	136
11.1. Zakończenie bezokolicznika jako problem ortograficzny	136
11.2. Pisownia zakończeń form trzeciej osoby liczby pojedynczej czasu przeszłego czasowników rodzaju męskiego	138
11.3. Pisownia zakończeń imiesłówów przysłówkowych uprzednich	138
11.4. Oboczności typu <i>trzeźpoczę</i> – <i>trzeżpocę</i>	139
12. Podsumowanie	139

III. Interpunkcja

1. Natura polskiej interpunkcji	142
2. Użycie kropki	144
2.1. Kropka w funkcji oddzielającej	144
2.2. Kropka na końcu skrótów	145
2.3. Kropka po cyfrze	146
2.4. Obligatoryjne pomijanie kropki	147
3. Użycie średnika	149
4. Użycie przecinka	150
4.1. Przecinek w zdaniach złożonych podrzędnie	151
4.2. Przecinek w zdaniach złożonych współrzędnie	153
4.3. Przecinek w zdaniu pojedynczym	155
4.4. Przecinek w porównaniach	157
4.5. Interpunkcja wtrąceń	159
4.6. Inne konteksty składniowe wymagające użycia przecinka	161
5. Użycie znaku zapytania	165
5.1. Typowe konteksty wymagające użycia znaku zapytania	166
5.2. Zbiegnięcie się znaku zapytania z innymi znakami interpunkcyjnymi	167
6. Użycie znaku wykrzyknienia	167
6.1. Typowe konteksty wymagające użycia znaku wykrzyknienia	168
6.2. Zbiegnięcie się znaku wykrzyknienia z innymi znakami interpunkcyjnymi	169
7. Użycie wielokropka	169
7.1. Zbiegnięcie się wielokropka z innymi znakami interpunkcyjnymi	171
8. Użycie dwukropka	171
8.1. Dwukropek przed wyliczeniem	171
8.2. Dwukropek przed cytatem	175
8.3. Inne konteksty wymagające użycia dwukropka	175
9. Użycie myślnika	175
9.1. Myślnik sygnalizujący powtórzenie	176
9.2. Myślnik wprowadzający wyjaśnienie	176
9.3. Myślnik porządkujący składnię	177
9.4. Myślnik konstruujący wyliczenia	178
9.5. Myślnik(i) w dialogach	180
9.6. Inne konteksty wymagające użycia myślnika	181
9.7. Zbiegnięcie się myślnika z innymi znakami interpunkcyjnymi	182
10. Użycie cudzysłowu	182
10.1. Cudzysłów a cytaty	183
10.2. Inne konteksty wymagające użycia cudzysłowu	184
10.3. Zbiegnięcie się cudzysłowu z innymi znakami interpunkcyjnymi	184

11. Użycie nawiasu	185
11.1. Wstawka nawiasowa	186
11.2. Inne funkcje nawiasu	186
11.3. Zbiegnięcie się nawiasu z innymi znakami interpunkcyjnymi	186
12. Użycie znaków nieinterpunkcyjnych	187
12.1. Użycie apostrofu	188
12.2. Użycie łącznika	188
13. Podsumowanie	189
Literatura przedmiotu (poradniki ogólne, zagadnienia poprawności fonetycznej, ortograficznej i interpunkcyjnej)	190
Indeks	192

Wstęp

Trzeci tom z serii podręczników „Kultura języka polskiego” poświęcono zagadnieniom normatywnym dotychczas z założenia pomijanym w akademickich ujęciach poprawności językowej. W dwutomowej książce Danuty Buttler, Haliny Kurkowskiej i Haliny Satkiewicz¹ zagadnienia poprawnej wymowy nie mogły się znaleźć ze względu na przyjętą koncepcję autorską: w tomie pierwszym przedstawiono zagadnienia poprawności gramatycznej, w drugim – leksykalnej. Ortografię i interpunkcję natomiast omówiono w rozdziałach teoretycznych wielkich, średnich i małych słowników ortograficznych, a także w poradnikach i innych publikacjach popularnonaukowych. Pisownia i przestankowanie kojarzą się też od razu z nauczaniem szkolnym, zwłaszcza z najwcześniejszymi etapami edukacji – być może jednak niniejsza książka zmieni taki sposób myślenia.

Umieszczenie tych trzech dziedzin językoznawstwa normatywnego w nauczaniu akademickim, przede wszystkim w ramach kierunków filologicznych, uznaję za potrzebne – i niestety spóźnione. Obserwacja współczesnych polskich tekstów, zarówno pisanych, jak i mówionych, prowadzona z perspektywy badacza języka, nie pozwala uniknąć tonu pesymistycznego. Polszczyzna mówiona osób publicznych brzmi zazwyczaj fatalnie, a liczba błędów ortograficznych i interpunkcyjnych w tekstach publikowanych w prasie czy w informacyjnych portalach internetowych poziom alarmowy przekroczyła już dawno.

Jeśli do tego uwzględnimy niski poziom językowy większości tekstów użytkowych – druków urzędowych, ogłoszeń, ulotek informacyjnych, plakatów itp., które również podlegają rozpowszechnieniu – to okaże się, że zagadnienia, które teoretycznie powinny być znane wszystkim piszącym (niekoniecznie zawodowo) po polsku, nastroczają kłopotów, nieraz takich samych, osobom wykształconym i niewykształconym, humanistom i przedstawicielom inteligencji technicznej, polonistom i dziennikarzom, studentom, licencjatom, magistratom itd.

Należy więc jak najszybciej odrzucić twierdzenie, zgodnie z którym żaden absolwent liceum ogólnokształcącego nie ma już – dzięki nabytemu wykształceniu – problemów z polską wymową, ortografią czy interpunkcją. Być może wcale nie powinien ich mieć, ale nawet takie założenie trudno przyjąć, o ile wcześniej

¹ D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 1971.

Nowoczesny podręcznik akademicki z dziedziny kultury języka

- wyczerpująco omówione zagadnienia z zakresu wymowy, ortografii i interpunkcji
- przystępne wyjaśnienia przepisów normatywnych
- konkretne rozstrzygnięcia poprawnościowe
- liczne przykłady
- objaśnione wyrazy, formy i konstrukcje
- indeks

Tomasz Karpowicz – dr, wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego, członek Komisji Ortograficzno-Onomastycznej Rady Języka Polskiego. Autor słowników ortograficznych, współautor podręczników do gramatyki i nauki o języku polskim.